

AIMAR
ALTOSAAR
ajakirjanik

Esmaspäev on vastupanuvõitluse päev, mil 81 aastat tagasi jõudis Punaarmee Tallinna ja Eestis algas taas Nõukogude okupatsioon. Kaks päeva varem, kui Saksa okupatsiooniväed olid lahkumas, nimetas Jüri Uluots ametisse Otto Tiefi valitsuse. Paljud eestlased olid selleks ajaks kodumaalt põgenenud, paljusid ootas Nõukogude vangla, varjumine metsa, küüditamine või surm.

Eestlaste saatus pärast Teist maailmasõda oli erinev, sõltuvalt sellest, kas pääseti vabasse maailma, oldi Siberisse küüditatud, varjuti metsades või viireleti Nõukogude okupatsiooni all.

Eestlaste inimkaotusi II maailmasõjas on hinnatud viiendikuni. Teame, et kümned tuhanded hukkusid sõjas või tapeti okupantide poolt, kuid paljud neist jäid ka ellu erakordselt keeruliste tingimuste kiuste. Siberisse küüditamiste eel ja ajal võitlesid eestlased oma elu ja Eesti vabaduse eest metsas ning 60 000 – 70 000 ringis oli neid, kes põgenikena ehitasid oma elu nullist üles võõrsil.

Ameerika Ühendriigid olid Kanada ja Rootsi kõrval üks kolmest lääneriigist, kuhu asus elama kõige rohkem meie rahvuskasulasi. Harihutud, usinate ja usaldusväärsetena töötasid nad end kiiresti üles, rajades samal ajal erilise pagulasühiskonna, mis suurtest vahemaadest hoolimata liitis eestlasi omavahel kõigis riikides, kus neid leidis.

Kui see vähegi võimalikuks osutus, saatsid nad kodumaale oma lähedastele pakke, et leevendada Nõukogude armetutes tingimustes elamist. Kui aga Eesti hakkas Vene okupatsiooni alt vabanema ning eriti siis, kui meie riigi iseseisvus oli juba taastatud, tihenes kultuuriline läbikäimine kodumaaga. Sellega kaasnes esialgu ka otsene materiaalne abi, kuid tänapäeval on suhtlus väliseestlaskonnaga kujunenud tõhusaks kanaliks Eesti kultuuri levitamisel oma asukohamaal.

Eesti Filharmoonia Kammerkooril (EFK) on kultuurisidemed USAGA juba 1990. aastatest, seal käiakse turneedel iga kahe-kolme aasta järel. Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides (ERKÜ) oli 2024.

aasta veebruaris toimunud kontserdireisi suurtõetaja ning aitab samamoodi kaasa oktoobris Carnegie Halli kontsertidele ja on valmis kavandatavaks 2026. aasta turneeks. Koori kontserdid on olnud USAs väga menudak ning eriti kõrgelt hinnatakse Arvo Pärdi loomingut ettekandeid.

Annika Kuuda, EFK partnerlussuhete juht, küsitles kirja teel ERKÜ juhate, et saada rohkem teada eestlastest, kelle vanemad kaheksakümne ühe aastat tagasi Eestist lahku-

VASTUPANUVÕITLUSE PÄEV:

Venelaste surve II maailmasõjas laiali paisatud rahvas

Paadiga Rootsi põgenemine, september 1944.

FOTO: EESTI RAHVA MUUSEUM / MUIS.EE

Eesti põgenikud Rootsis Sandhamnis, 1944. FOTO: FANNY JAAGUMÄGI / ERM / MUIS.EE

Barakid, kus elasid äsja USAsse jõudnud ja Seabrooki farmis tööd leidnud põgenikud. FOTO: ERAKOGU

sid ja kes on valmis tänapäevalgi suurejooneliselt toetama oma esivanemate maa kultuuri.

Küüditamisest pääsenud, tuli ikkagi lahkuda

ERKÜ kõige staažikam esindaja, juhatuse liige ja diakon Gilda Karu (pildil) ütles, et Eestist lahkuti pealetungiva Punaarmee eest, kuna kardeti hukkamist, arreteerimist ja Siberisse saatmist oma töö eest Eesti Vabariigis. Karu meenutas: «Minu vanaisa ja vanaema olid aktiivsed Kaitseliidus Elvas Tartumaal. Vanaisa isegi piinati kommunistide poolt, ja minu vanaema, tänu Jumalale, pääses küüditamisest,

sest oli raamatupidajana hilja töökohas, kus oli just tuled ära keernud, et koju minna, kui mustad autod saabusid. Ta peitis end, küüditajad ei saanud sisse ja lahkusid arvates, et kedagi ei olnud seal. Minu vanaema ja minu ema lahkusid varem ühe Saksa haiglalaevaga, sest minu vanaema sõbranna, kelle abikaasa oli kuidagimoodi seotud Saksa sõjaväega, sai teada, et sakslased kavatsesid lahkuda.» Tema pere sai pilgeni täis laevale ja pääses põgenema.

Saksamaal pärast sõda põgenike laagrites olnud inimesed pidid sealt edasi liikumiseks esitama kirjalikud soovivaldused. Karu kirjeldas, kuidas ta lõpuks minema pääses: «See ei tähendanud, et neile anti kohe valik, kuhu sealt edasi minna. Näiteks minu vana-vanemad ja ema, kes oli 1944. aastal ainult 13-aastane, olid Geislingenis. Kui hakati inimesi teistesse riikidesse saatma 1948. aastal ja hiljem, olid sõelumised ehk ülekuulamised, mille põhjal tehti otsuseid kõlblikkusest. Ma ei tea, kuidas neid otsuseid tehti, aga ema rääkis mulle, et alguses taheti pere saata Kanadasse, kuid sealne ülekuulaja arvas, et nad on nii nõrgad, et ei peaks vastu külmas kliimas. Soovitati USAsse proovida. See õnnestus: USAsse saabusime 5. märtsil 1950. Selleks pidi eelnevalt olema kas inimene või organisatsioon, kes oli tulija sponsor ning lubas kindlustada, et neil oleks töökoht ning koht, kus elada, et nad ei jääks riigile hooldada.»

Karu tõi välja, et 1948. aastal võttis USA Kongress vastu põgenike seaduse, millele kirjutas alla president Harry Truman. Selle seadusega pääses USAsse 393 542 inimest, kellest 2,6 protsenti ehk üle 10 000 olid eestlased. «See võimaldas ikestatud rahvastel, kes olid oma kodumaadelt põgenenud, USAsse tulla ja alustada uut elu. Näiteks Seabrook New Jerseys sai üheks eestlaste keskuks selle tõttu, et üks aedviljafarmer tõi palju eestlasi sinna, sest temal oli töölisi vaja. Tuntud laulja Heinz Riivald oli seal ja teda kutsuti laulvaks veoautojuhiks. Nii Geislingenis elavatest eestlastest kui ka elust Seabrooki farmis on valminud ajaloolase Helga Meritsa (pildil) dokumentaalfilme, mida on rahaliselt toetanud ERKÜ.»

Mai-Liis Bartling (pildil), kes on 2023. aastast ERKÜ president, rääkis, et tema perelugu on täielikult seotud Teise maailmasõja järgse põgenemislainega. Tema vanemad kohtusid Saksamaal põgenikelaagris ja ta sündis Memmingenis. Kolmeaastaselt rändas ta emaga USAsse, kuhu isa tervise pärast ei lubatud.

«Elasime Los Angeleses, kus mu emal oli väga raske – ta rääkis väga vähe inglise keelt, tal oli kaks väikest last. Ema tegi mitmesuguseid raskeid töid, kuid need katsumused ei kõigutanud tema usku otsuses tulla USAsse. Väikeste lastena olime õega väga teadlikud, et olime pärit mujalt kui teisest klassikaaslastest ning et meid eristasid teistest erinev keel, erinevad kombed. Eriti selgelt mäletan, kuidas ema ootas Eestist kirju ja luges neid mitu korda. Mäletan ka väga selgelt hetke, kui kõik kolm meist USA kodanikeks vannutati – olin kümneaastane. Alles siis hakkas mu ema end kindlamalt tundma.»

Ta oli lapsest saadik seotud eesti kogukonna ja kultuuriga, ta käis

FOTO: RUTGERSI ÜLIKOO

Põgenikud USA: naised Seabrooki farmis ube pakkimas.

FOTO: EESTI RAHVA MUUSEUM / MUUSEE

Saksamaa Geislingeni põgenikelaagri pühapäevakooli lapsed pärast jõulujumalateenistust, 1940ndate lõpp.

Los Angelese eesti täienduskoolis, oli gaid, käis rahvatantsus ning osales Kanadas Kotkajärve Metsa-ülikoolis. «Olin uhke selle üle, mida mu ema oli suutnud üle elada, ja ka selle üle, mida ta oli ohverdanud ja teinud selle nimel, et minul ja minu õel oleks parem elu. Samuti tundsin uhkust selle üle, et oskan eesti keelt ning oman laiemat maailmapilti ja ajalootunnetust.»

Eestlaste Rahvusliku Komitee staažikaim liige Karu märkis, et eestlasi leidub USAs igal pool, aga peamised piirkonnad, kuhu asuti, olid USA idarannikul: New Yorgi linnas ja osariigis, Long Islandil ja Buffalos ning mujal. «New Jersey osariigis tekkisid eestlaskonnad Lakewoodi kandis, ka Seabrookis; põhja poole tekkis aktiivseid kogukondi Connecticuti ja Massachusettsi osariigis, lõuna poole oli ka Marylandi osariigis Baltimore'i piirkonnas keskus. Cleveland Ohio osariigis, Indianapolis Indiana osariigis, Chicago Illinoisi osariigis, Minneapolis Minnesota osariigis ning California, Oregoni ja Washingtoni osariik olid peamised piirkonnad lääne poole,» loetles ta. Hiljuti on tema sõnul ka lõunaosariigid, nagu Florida ja Texas, hakanud eestlastele meeldima.

Kogu töö on käinud rahvuskaslaste annetuste toel

Karu: «ERKÜ asutati 19. juulil 1952 New Yorgis eesmärgiga taastada Nõukogude Liidu poolt okupeeritud Eesti Vabariiki, samal ajal püüdsid põgenikud rajada uut elu USAs. Leiti, et on vaja asutada keskorganisatsioon, mis koondaks ja juhiks eestlasi USAs. Põhjus oli koordineerida tööd kommunismivastases lahingus ja Eestile saada vabadus. Kõik tehti selle nimel.»

Karu sõnul ei olnud ERKÜ tegelik siht aidata eestlastel USAs kohaneda ja kogukonda üles ehitada. «ERKÜ töö oli alguses poliitiline. Kohanemine ja kogukondade ülesehitamine toimus kohalike eesti seltside ja kirikukoguduste kaudu. Mõned organisatsioonid, nagu Eesti Abi, olid ka selles aktiivsed.»

Ta selgitas: «ERKÜ töö ja ettevõtmised on rahastatud Ameerika eestlaskonnalt kogutud annetusest. Tänu mõnele lahkele pändusele on ERKÜ-l olnud võimalik toetada organisatsioone ja projekte, millel

on olnud head tulemused, mis on saavutanud laiemat kõlapinda. Näiteks toetas ERKÜ rahaliselt laulva revolutsiooni filmi tegemist, samas andis ERKÜ juhatus filmi tegijale palju soovitusi. Hiljuti sai ERKÜ rahastamisega tehtud neljaosaline erisaade Eesti kohta, mida näidati Ameerika avalik-õigusliku ringhäälingu kanalitel.»

Bartling: «Üleriigiliselt valitud komiteena on Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides Eesti organisatsioonide kõrval eriline roll. ERKÜ suudab Ameerika eestlaste eest rääkida ühel tugeval häälel. ERKÜ tegevus püsib tänu USA eestlaskonna lahketele annetustele, millega toetame USA eesti kogukonna projekte, seltside tegevust, eesti kultuuri hoidvaid organisatsioone.»

Ta rõhutas, et Ameerika eestlaskonna annetatud raha võimaldab toetada suurprojekte, mis aitavad tutvustada Eesti ajalugu ja kultuuri laiemale Ameerika publikule, näiteks dokumentaalfilm laulvast revolutsioonist või ka Tõnu Kaljuste Eesti Filharmoonia Kammerkoori kontsertreisid Põhja-Ameerikas. «Rahvuskomitee tegevuse väärtusest annab tunnistust see, et ERKÜ on eksisteerinud ja arenenud üle 70 aasta ning on tänaseni suure haardega,» lisas ta.

Bartlingi sõnul on Eestil ja eestlastel USAs üldiselt hea maine. «Kui inimesed Eestist midagi teavad, seostavad nad seda tihti tehnilise innovatsiooni ja ettevõtlikkusega, Arvo Pärdi ja koorimuusikaga ning kõrgete haridussaavutustega. Viimasel ajal peetakse Eestit Euroopa julgeoleku tugevaks häälekandjaks. Pärast Venemaa sissetungi Ukrainasse ütlesid Ameerika sõbrad ja kolleegid mulle, et kuna nad teadsid varem minu pagulaslugu, mõistsid nad Ukrainale julgeolekuabi andmise tähtsust.»

Karu: «Eestlaste plussiks on, et meid on nii vähe ja me oleme nii erinevad, et oleme nagu hinnatud harukordsed kalliskivid. Eesti tase infotehnoloogias on ka tuntud ja hinnatud. Muidugi Eesti muusika ja Arvo Pärt ja Järvi perekond on Eestit hästi tutvustanud.»

Suhtumist eestlaste karmidesse valikutesse II maailmasõja ajal ja järel väljendavad Bartlingi meelset kõige paremini sõnad: «Ei taha minna, kuid jääda ei saa.»

Kes olid metsavendade abistajad?

PEETER KAASIK
ajaloolane

Vastupanu okupatsiooni-võimudele seondub Eestis enamasti metsavendadega. Nende all mõistetakse mehi ja naisi, kes varjasid end poliitilistel põhjustel sovetivõimu eest ning haarasid vajadusel relvad nii enesekaitseks kui ka võitluseks Eesti vabaduse nimel.

Suvised ja aegne 1941. aasta ja Teise maailmasõja järgne metsavendlus erinevad mitmeti. 1941. aastal kestis aktiivne vastupanu vaid mõne kuu ja seda suvisel ajal. Sõjajärgne vastupanu, üsna passiivne ja väheorganiseeritud, kestis seevastu üle kümne aasta. Metsavendade tegevus oli hajutatud ning nad ei kontrollinud suuremaid territooriume. Enamik metsavendi varjas end kodukohas, sõltudes suures osas oma legaalselt elavate sugulaste ja sõprade abist.

Võitlus metsavendade abistajate vastu

Sovetliku «klassivõitluse» ideoloogia mõttes oli «bandiitide» abistamine enesestmõistetav, sest «vaenlane toetab ikka vaenlast». Sovetlikke arusaamu iseloomustabki ideoloogiline kujutus vaenlastest ja see, et neid nähakse kõikjal. Metsavennad olid konkreetsed vaenlased, kuid metsavendade laia toetusbaasi loeti kohati tõsisemakski probleemiks, sest see moodustas ühtlasi potentsiaalset «banditismi baasi». Üsna tavaliselt võtab toonase olukorra kokku löik Eesti NSV NKVD banditismivastase osakonna ettekandest 9. augustist 1945.

«Bandiitide ja illegaalide perekonnaliikmetest ja lähedastest sugulastest abistajate ulatuslik baas võimaldab neil saada piisaval hulgal toiduaineid. Endise Omakaitse teate- ja sidesüsteemi järgi hoia-tatakse bandiite ja illegaale õigeaegselt tšekistide operatiivgruppide ja sõjaväegruppide ilmumise piirkonda, kus banded ja illegaalid asuvad. Paljude kinnipeetud bandiitide ja illegaalide tunnistuste alusel on kindlaks tehtud, et eranditult kõik nad said toiduaineid ja olid ühenduses ainult oma vanematega, naistega, vendade ja õdedega, olles veendunud, et need ei anna neid kunagi välja.»

Nii võib metsavendadevastase võitluse kõrval eristada tingliku tegevussuunana võitlust abistajate vastu. Sellel olid omad propagandistlikud vormid: legaalselt elavatele inimestele üritati sisendada, et metsavennad on röövlid ja mõrtsukad. Kindlasti oli sellel mingi mõju, mille vilju võib ühiskonnas tajuda veel tänapäevalgi.

Kuid peale propaganda kasutati (teadaolevate ja potentsiaalsete) abistajate suhtes hirmutamistaktikat, et need lõpetaksid metsavendade toetamise. Kindlasti oli ka sellel oma mõju, kuid represioonihirmust hoolimata jätkasid lähedased enamasti end varjavate isade ja poegade, emade ja tütarde, õdede ja vendade ning teiste sugulaste toetamist. Seda sõltumata maailmavaatest, pigem suhtumisega «veri on paksem kui veri». Sellist suhtumist toetas omalt poolt tollane külaühiskonna aru-

Metsavennad püüdsid võimaluste piires oma abistajaid omakorda aidata talutöödel. Fotodel osalevad metsavennad heina- ja metsatöödel Edela-Harjumaal Pohla külas, 1950. aastate algus.

FOTOD: RAHVUSARHIIV

saam, et oma inimesi tuleb ikka aidata.

Surve abistajatele tugevnes järk-järgult. Aastatel 1944–1953 moodustasid abistajad umbes viiendiku «banditismivastase võitluse» käigus arreteeritute koguarvust, kuid selle ajavahemiku sees on oma selge dünaamika. Kui 1945. aastal moodustasid nad vaid 5,4 protsenti arreteeritutest, siis 1948. aastal tõuseb see näitaja kolmandikuni ning aastatel 1949–1951 ületas arreteeritud abistajate osakaal arreteeritutest juba 40 protsenti. Kusjuures see kajastab vaid kitsalt «banditismivastase võitluse» statistikat. Tegelikult oli abistajate osakaal represseeritute hulgas veelgi suurem, sest metsavendade abistamine oli arreteeritute puhul vaid üks «patt» ja alati mitte kõige suurem.

Kuid see kõik oli teisejärguline. Laiaulatuslik lahendus «abistajate küsimusele» saabus NSV Liidu traditsiooniliselt massiküüditamisega. Eesti järg jõudis kätte 1949. aasta märtsis. Väljasaatmisele kuulus plaani järgi 3077 «kulakute» peret ning 4423 «bandiitide ja natsionalistide» peret. Küüditamisoperatsioon ise oli meede vastupanu (nii aktiivse kui passiivse) mahasurumiseks.

Sõjajärgsel ajal võis tegutseda 20 000 metsavenda ning tõenäoliselt oli ühe varjaja kohta kaks kuni kolm abistajat. Nii võib metsavendlust pidada ulatuslikuks rahvaliidumiseks.

Väljasaadetavaid «kulakuid» vaadeldi samamoodi «banditismi» toetajatena nagu ka «bandiidiperekondi». Kas väljasaadetutel metsavendade toetamisega mingit reaalselt seost oli, polnudki tähtis, sest ideoloogilises plaanis nähti neid igal juhul mõtteliste ja potentsiaalsete toetajatena. Ühelt poolt andis küüditamisoperatsioon löögi metsavendade majanduslikule baasile (otsesed toetajad), teiselt poolt vähendas ühiskonnas leviv hirm potentsiaalsete toetajate hulka.

Metsavendade abistajad ei kadunud küüditamise järel muidugi täiesti, kuid järgnenud kolhooside moodustamine muutis majanduslikke olusid tuntuvalt – vastsetel kolhoosnikel polnud tihtipeale endilgi midagi lauale panna, rääkimata metsavendade abistamisest. See tõi omakorda kaasa metsavendade puhul teatud taktika muutuse elatusallikate hankimisel.

Ränk katsumus nii varjajatele kui ka abistajatele

Enda varjamine metsas tähendas pidevat viibimist ekstreemsetes tingimustes, seda nii füüsiliselt kui ka vaimset. Seetõttu püüdis arvukalt metsavendi end varjata ka majapidamistesse ehitatud peidikutes-punkrites.

Abistamine ei tähendanud ainult toitu, vaja oli ka riideid ja jalanõusid ning kõike muud (ravimid, petrool, tikud, seep, tubakas, tööriistad ja ehitusmaterjal punkri ehituseks jpm). Abistajad olid metsavendadele ühtlasi informatsiooni- ja majapidamistest käidi raadiot kuulamas ja ajalehti lugemas; hoiti end kursis külajuttudega, kuid saadi ka reaalselt luureinfot võimalikest haarangutest või sõjasaagist.

Lai tugivõrgustik oli metsavendadele nii tugevus kui ka nõrkus. Nende toel suudeti end aastaid varjata ja varustada hädavajalikuga. Elatusvahendite muul moel hankimine äratas julgeolekuorganite tähelepanu, pannes tihti löögi alla ka abistajad. Samas said julgeolekuorganid abistajaid ära kasutada metsavendade tabamiseks. Ennast varjavate lähedaste väljaandmine otseselt hirmu või minigite erihuvide tõttu polnud kuidagi levinud.

Küll oli arvukalt juhtumeid, kui seda tehti sunnimeetmete mõjul. Kellele piisas ähvardusest, keda tuli piinata, kuid kõige kindlam meetod oli abistaja seadmine moraalselt lubamatu valiku ette, ähvardades arreteerida teisi lähedasi, sh neid, kellel ei olnud metsavendadega midagi tegemist.

Metsavennad võtsid õppust ja abistajad ei pruukinud metsavendade asukohta teada või teadsid seda umbmääraselt ning kontakte harvendati. Paljud metsavennad loobusid ise oma lähedastega suhtlemisest, et neid mitte löögi alla panna.

Metsavendade abistamine oli paljudele raske majanduslik koorem ja tähendas pidevat hirmu all elamist. Kui võimudel oli alust arvata, et inimene võib metsavendi abistada, siis võis see tähendada pidevaid läbiotsimisi või muul moel kimbutamist, mis viis sellele, et abistajad hakkasid end arreteerimiskartuses ka ise varjama.

Võib küsida, kui palju oli metsavendade abistajaid. Seda saab vaid oletada, sest nagu pole teada metsavendade arvu, pole ligikaudsetki selgust abistajate koguarvu kohta. Oletagem, et sõjajärgsel ajal võis tegutseda 20 000 metsavenda ning tõenäoliselt oli ühe varjaja kohta kaks kuni kolm abistajat. Nii võib metsavendlust pidada ulatuslikuks rahvaliidumiseks. Kuna metsavennad sõltusid abistajatest, siis ei peaks neid käsitlema passiivsete kõrvalseisjatenä, vaid vastupanu otseste osalistena.